

kodni tudott az életen, mindvégig vállalva az emberi teljességet és a „költés állapotát”, mint egyedüli létezési módot, úgy uralkodott a halálon is, mert meg tudta, mert meg merte élni az elmúlás pillanatait, a verssel mintegy átjátszva magát az örökkévalóságba:
...akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak,

A visszaemlékező értékelés fényében így áll össze egységes egészzé az életmű, Radnóti életműve, mert – ahogy ő írta a József Attila hátrahagyott verseihez fűzött jegyzeteiben „a versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal.” „A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, melyet életében szinte tesztével takar, a test sírbahulltával látható lesz... az életmű fényleni és nőni kezd... Minden töredék, minden papírlapon talált sor adalék lesz, adalék az életműhöz, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár.”²¹

J E G Y Z E T

1. A realizmus kérdései a magyar irodalomban Bp. 1956. 406. old. – 2. Szabolcsi Miklós: A magyar irodalom története VI. 35. old. – 3. Koczás Sándor: Radnóti költészetének értékeléséhez (Él. 1962. 10. sz. 3. old.) – 4. Ernst Fischer: Korszellem és irodalom Bp. 1966. 94. old. – 5. Szabolcsi Miklós: (Tanulmányok a magyar szoc. ir. tört.-ből. Bp. 1962. 7. old.) – 6. Garaudy: Kafka: (Parttalan realizmus Bp. 1964. 169. old.) – 7. Köpeczi Béla: A szocialista realizmus korszerűsége (A szocializmus irodalma Bp. 1966. 282. old.) – 8. Tolnai Gábor: Radnóti Miklós (ld. 361. old.) – 9. Téli vers – 10. Sirály-sikoly – 11. M. Pásztor József: Radnóti Miklós versei és prózai írásai a Kortárs c. folyóiratban (Tiszatáj 1964. 11. 5. old.) – 12. Tóth Sándor: Adalékok a Korunk történetéhez (Forradalmi magyar irodalom Bp. 1963. 241. old.) – 13. Kántor Lajos: Radnóti Miklós és a Korunk (Él. 1962. 20. 11. old.) – 14. ld. 3. – 15. ld. 3. – 16. ld. 3. – 17. Vértes György: A Radnóti-kérdéshez (Él. 1962. 5. 7. old.) – 18. Tolnai Gábor: Csütörtök (Kortárs 1964. 11. 1820. old.) – 19. ld. 17. – 20. Csaplár Ferenc: Egy ismeretlen írás (Tiszatáj 1964. 5. 7. old.) – 21. Kiss Ferenc: Radnóti patriotizmusa (Tiszatáj 1964. 11. 3. old. – 22. ld. 21. – 23. Radnóti: Jegyzet József Attila hátrahagyott verseihez (Tanulmányok, cikkek. Bp. 1956. 261. old.)

ZIMONYI ZOLTÁN

A drámaíró Németh László pályakezdése. II.

GÖRÖGÖS KORSZAK – DRÁMAI ÉLETHELYZET

A tanulmány első része Németh László drámaírói pályakezdésének első állomását kísérelte meg feltárni. Azt a törekvést, ahogyan 1928-29-re személyes írói hajlama és vállalt társadalmi szerepe összebékítésével kialakította regényre kiküzdött írói modelljét. Szép igazolása ennek a teljes fegyverzetben előlépő Németh László-i mű, az *Emberi Színjáték*. Jelen tanulmány Németh László érett írói korszakába benyúló drámaírói pályakezdésének további két meghatározó mozzanatát, az úgynevezett görögös korszakot és a konfliktikus személyes élethelyzet kialakulását – mint a drámai megtermékenyülés elengedhetetlen feltételét – vizsgálja.

3. Németh László első, az érett drámák gyűjteményes kötetébe is felvett színpadi alkotása a *Bodnárné*. Keletkezési idejére vonatkozó pontos adat nem áll rendelkezésünkre. A *Társadalmi drámák* legutóbbi, második kiadásában maga a szerző 1931-re datálja. Ezt erősíti meg az 1968-ban megjelent *Kiadatlan tanulmányok* című kötet egyik írása (A *Társad-*

dalmi drámák új kiadásáról), valamint Németh László *Horányi Miklósnak a Híd*ba adott interjúja (Híd, 1968. május). Tekintve, hogy a keletkezési idő viszonylagos pontos tisztázása nemcsak filológusi igyekezet, hanem a dráma helyes interpretálásának és a drámák története pontos vázolásának is feltétele, tanácsos egyéb dokumentumokat is segítségül hívni. Erre ösztönöz a Gyász című regényének keletkezési idejével kapcsolatban pontatlanság. Több kiadásban, illetve irodalomtörténeti műben helytelenül 1930-ra datálják. A tévedést elosztja Németh László *Sophokles* című, napló formában írt tanulmánya és vallomása. Eszerint 1930-ban, kislánya halálála után Gyász címmel novellát írt, de mivel érezte, hogy a téma „regény után kiált”, ugyanezen év őszén, hasonló címmel regény írásába kezdett. Nem fejezte be, egyharmadánál elakadt. Egy év múltán, 1931. novemberében vette újra elő, s az 1932-es márciusi bejegyzés szerint („A regényemet befejeztem”) 1932. márciusig – de fejezte be, egyharmadánál elakadt. Egy év múltán, 1931. novemberében vette újra elő, s *Ember és szerep* című önéletrajzi írás megjegyzése szerint „(Alig fejeztem be a Gyászt, négy-öt-nap alatt a Bodnárné is ott állt már egyvégében írt javítástalan kéziratban”)”¹) közvetlenül a Gyász után keletkezett, lehet, hogy még 1931. végén, de feltétlenül 1931. november – 1932. március között.

A *Bodnárné* koraszülött a színművek sorában, s ezért a legnehezebb elhelyezni Németh László darabjai között. Nem tesz róla említést maga a szerző sem, amikor az *Újabb drámák* előszavában mintegy történelmi áttekintését adja színműveinek. „*Drámáiróva engem*” – írja – „életem, (vélt vagy valóságos) elakadása tett: az az eltérés, mely helyzet és eszmék diktálta életvitel s valóságos életkörülményeim közt támadt; s ezt színre vive, az értelmiség jobb részének a büntudatát s a fennálló viszonyok elleni tiltakozást szóltattam meg”². Nemcsak, hogy nem tesz említést a *Bodnárnéről*, hanem a jellemzés sem áll a drámára. Születésében nem játszott közre az elképzelt és valóságos élet közötti feszültség, tematikája sem kapcsolódik a bűn motívumhoz. Erthetően, hiszen az ötlet a kidolgozáshoz (1931-32.) mérten jóval korábbi, még a *Horváthné meghal* és az *Akasztófavirág* idejéből, tehát 1925-26. tájból való.³ Elményvilága Németh László „irodalmi feudumában”, a mezőföldi, a szilasbálhási megfigyelésekben gyökerezik. Tárnya „a tanult és parasztnak maradt fiú versengése”,⁴ pontosabban a két fiú között álló anya, Bodnárné „féktelen nagyravágása”, amellyel urat nevel az egyik fiúból, s közben családjá ellen vétkezik. Örök munkában megkopott élete helyett fiatalabb fiának, Péternek könnyebb napokat juttatna részül, ezt a paraszti sorsból való kiemelkedésben látja, a tanulásban, amely átemele a könnyebb életű úri világba. Egy nem értett, látszólag gondtalan idegen világ, az értelmiségi életforma külsőségei igézik. Lapintatosan letett sonkákkal, odacsúsztatott tojásokkal segíti át Pétert a vizsgákon, ahol pedig a tehetsége kevés lett volna. Mérnököt farag belőle, professzor-lányt hív tejkúrara, kiszemelt feleségként és egyben kötözalként az úri középosztályhoz. Péter amőbaként igazodik az anyai akarathoz, élvezzi az urizáló életmód most feltáruló lehetőségeit, a pesti szabótól drágán vásárolt eleganciát. Mérnöki munkájában nem hivatást, csak a paraszti élet nehézségeitől megszabadító *foglalkozást* lát. Nincs meg benne az a szőhúszas pulzusú belső igény, amely a kiváló egyéniségeket jellemzi. Nem onmaga sorsának kovácsa, anyja akarata juttatja egyetemre. Ezt ő is tudja, látja, mégsem érez döbbenetet, szegyenkezést akarattalan élete miatt.⁵ Péter felemelkedésének záloga: a család többi tagjának, Bodnárnénak, urának, másik fiának kemény munkája. Hiába zúgolódik János, az idősebb fiú és az apja, hogy az egész pénz Péter után folyik el, az ő könnyelműsködéseit nekik kell előteremteni, dupla adót fizetve: az egyiket az államnak, a másikat a pesti szabónak. Hiába sérelmezik: a dologtalanok jut minden, a dolgosnak semmi – Bodnárné a földre kényszeríti őket. Ingyen bereseivé válnak az anyai akarattal. Bodnárné nem rosszindulatból teszi ezt, hiúsága, sznobizmusa vakítja el; van valami együgyű a Péter iránti rajongásában – mint ahogy maga a szerző jellemzi találóan – „egy vaember, aki szines gyöngyökért adja el hozzatarozóit.”⁶ Bodnárné nem fejezhetette be a művét. János, a nagyobbik fiú nem látja be veritékes áldozata értelmét, nem érzi Pétert kivaibbnak, így jogtalanok tartja azokat az áldozatokat, amelyeket anyja követel tőle occbe telemelkedése érdekében. Péter léhaságában a tanultak is meggyűlöli, megkeseredik benne a szó: „nem jártam ki az iskolát, ahol a délig alvást tanítják.”⁷

Ha Péter élete silány, akkor Jánosé – szorgalma ellenére – ugyancsak az. Iskolázatlan, faragatlan, a kiválóságot nem tudja felmutatni a maga életterületén. Indulata vakságban él. Mindez – az úri és paraszti életformában lévő testvérek életének látszati különbözősége ellenére fennálló lényegi azonossága, az emberi kisszerűség – csak élezi a

gyűlölködést. Kizárólag a másik életének a tartalmatlanságát látják, önmagukat nem figyelik kritikusan. Ezért torkollik a Jánost ért igazságtalanság testvérgyilkos, pusztító indulatba. A kisebb fiú magánvaló mogorvasága, az úri lány szépségén melegező érzelmei, a lányt elriasztó durvasága, Cica elfordulása, a léhának megismert, a tanult úri világ gyűlölete adja abba az ütésbe az erőt, amellyel testvérét, édesanyja életének legszebb reményét elpusztítja.

A *Bodnárné* cselekményének eddigi felidézésével még csak a dráma csúcshoz vezető út felénél járunk. A mű négy felvonásos, a gyilkosság a második felvonás végén történik. A további két felvonásban válik a főhős, Bodnárné alakja valóban tragikussá. Ahogy a nagyravágyás álma szertefoszlott, Bodnárné nem a megsemmisült vágyát fájlalja. Péter teste még ki sem hűlt, ő máris gyilkos fiát menti-öleli. „Meglásd, mindent jövateszek”⁸ – akaszkodik Jánosba. Hideg fejfel a megmentésén okoskodik, a lehetőségeket latolgatja. Elborzasztó, mégis felemelő kegyetlenséggel széttroncsolja a rókának szánt golyóval kedvesebb gyermeke halott arcát, csakhogy a másikat megmenthesse, véletlen szerencsétlenség látszatát kelthesse, a gyilkosságot leplezze.

Alakoskodása, gyermekét mentő színjátéka nem sikerül, Bodnárné ismét kudarcot vall. A csendőrök leleplezik a gyilkost – mert János maga is úgy akarja, nem tud és nem is szeretne elmenekülni a tette elől. Ezzel emelkedik Péter fölé – minden mogorvasága, durvasága, sőt: gyilkossága ellenére is.

Bodnárné jellemét az teszi teljessé és félelmetesen széppé, hogy felismeri: hiába akart tigriskarommal, oroszlánfoggal kitépni a gyermekeinek mindent a világból, rossz útra vezette sznobizmusa, így ő lett a kettős tragédia okozója:

BODNÁRNÉ, Jánoshoz. Nem csak te öltél. Mindnyájan öltünk;

ez a lány, szegény Péterem, még ő is segített megölni magát. De én, legfőképpen én! Én vagyok az igazi gyilkos. A nagyralátásom, a nagyralátásom! Pesten akartam lakni a mérnök fiamnál, s a Dunaparton sétáltatni a selyemmasnis unokákat. Otthonosabb voltam abban a családban, amelyik még meg sem volt, mint a magaméban. Ott volt a nap, itt az éjszaka. Arra nőtt a szívem, mint ablak felé a virág. Én adtam a kezembe a fejszét, én nyomtam a másik fiamat a fejsze alá. Azt hittem, elég lesz egy szó az árvizet visszaharangozni. Én vagyok a bűnös, én.⁹

Eddig a dráma felszíni interpretációban. A mélységet a későbbi művekkel való egybevetés, a tanulmányokban kibontott és a drámában impicite meglévő Németh László-i gondolatok megkeresése adja, valamint a szerző szellemi érdeklődésének tüzetesebb vizsgálata a dráma keletkezésének korában (természetesen mindezen ebben a tanulmányban sort nem kerithetünk, a problémakijelölés ennek ellenére indokolt!).

A *Bodnárné* témája, mint említettem korábban, a *Horváthné meghal* írása körüli időben fogant. A két mű – nemcsak a téma egyidejű felbukkanása miatt – sok rokon vonással rendelkezik. Közös a bemutatott társadalmi réteg mindkét írásban: a szilasbalhási vakációkon megismert paraszti világot, parasztpolgárságot ábrázolja, azt a bomlásnak indult kulák-réteget, amelynek teljes széthullását, morális bomlását később az *Erzsébet nap* című drámájában mutatja majd be. A *Horváthné meghal*: kiáltás az emberek, családtagok közé tolaikodó szerzési vágy embertelensége ellen; a parasztpolgárságot, morális széthullását megelőző állókép novellisztikus rajza. Pillanatkép, amely – dramaturgiai szakkifejezéssel – a végkifejletet késlelteti. A retardáció a novellában: Horváthné csalafintasága a halálos ágyán, ahogy „Még egyszer megmutatta, mit tud. Győzött a vejein.”¹⁰, aláírta a lányával azt a papírt, amelyben lemondanak a legnagyobb fiútestvér javára a közöttük bíróilag egyenlően szétosztott házról. Horváthné „Most már elégedetten várhatta a halált. Ő elvégezte a hivatalát. A ház, a szép, régi, nemesi ház, amit az urával szereztek az egyik tönkrement megyei úrtól, nem kerül idegen kézre, nem lesz licitáció; a fiáé lesz, a vérié, ahogy ő azt annakidején kitervelte.”¹¹

A *Bodnárné* című dráma a paraszti világból való elvagyódással, a rossz értelemben vett emelkedési vágygal ugyancsak a felbomlást érzeti. Fennáll azonban a két mű között

egy másfajta rokonság is. Horváthné és Bodnárné jellemében ugyanaz a célja felé törő keménység uralkodik, csak Horváthné halálát is „hivatala elvégzésére”, a lányai szíve elleni ostromra használja, Bodnárné Péter felemelkedésének útját egyengeti és Jánost menti.

Lehetne talán több azonosságot is keresni, bennünket azonban a továbbiakban a különbözőségek érdekelnék jobban, azok az eltérések, amelyeket a *Horváthné meghal* és a *Bodnárné* keletkezési idejének, 1921-25-nek és 1931-32-nek eltérő szellemi érdeklődésével magyarázhatunk.

4. A *Bodnárné* című dráma Németh László úgynevezett görögös korszakában nyert végső kidolgozást.

1931-ben, Németh László *Új nemzedék* címmel tanulmányorozatot jelentet meg a *Nyugatban*.¹² Ebben többek között meghatározza a két hullámban, 1920. és 1925. tájt felépő új nemzedék esztétikáját, mely a korábbi „egyéniség-esztétika” helyébe a „mű-esztétikát” állítja. Elveti a zseni kultuszt, az írói egyéniség tömjénezését; a műtiszteletet és a szigorú komponálást hangsúlyozza. Majd így folytatja: „Az új műfaj, amelyből a műalkotás szelleme a legcsupaszabbul és legtökéletesebben szól hozzám: a dráma, a komponálás remeke. S csakugyan most, hogy egy minta-alkotás után tekintgetek, amelyet dolgozatom ormára tűztek, drámák, főleg drámák közt válogatok, nem Euripidész, hanem Szophoklész drámái közt s Elektra és Antigoné közül halhatatlan zengéssel szövik elő a mű melyben drámái közt s Elektra és Antigoné közül halhatatlan zengéssel szövik elő a mű melyben minden szó harangnyelve egy másik szó harangtestén kongat: Oedipusz király.”¹³

A tanulmányorozat szemlélete, a klasszicizáló esztétikai norma meghirdetése Németh 1930-tól mutakozó szellemi érdeklődésének kicsapódása. Görögül kezd tanulni, az Aiaszt, majd miközben második lánya születését várja, az *Odüsszeiát* lapozgatja, beletemetkezik Szophoklészba, az ókor elragadja, görög tanulmányaiból kipattan az a terv is, hogy megírja a görögök és a görög örökség, azaz Európa történetét. Ő, aki 1919-ben elmenekült a bölcsezszkarról, újra a Múzeum körút tőléjárta készülő klasszika filológusnak, s hogy beiratkozhat, 30 éves fejjel görög érettségét tesz – Pintér Jenő elnökletével.

Bár a bölcsezszkaron – Melich jóvoltából – most sem tartott ki tovább, mint az első alkalommal, görög orientációja nem lankadt. Új szellemi érdeklődése, a Szophoklészről kapott hatás segítette elő – mint ahogy maga megírja – a korábban megkezdett Gyász befejezését és ösztönözte a görög szellemű Bodnárné hőssé üttetésére.¹⁴

Bodnárné jellemében kétségtelenül megvan a szophoklészi görög szellem reinkarnációja. S ha ugyanezt a keménységet, görögséget felfedeztük a *Horváthné meghal*-ban is, Szophoklész hatása nélkül, fel kell ismernünk a különbséget is, amelyet az ókori tragikus a Bodnárnéhoz hozzáadott. A *Horváthné meghal*-ban csak a „titkon kormányzó bibliás parasztnagyasszony” jelleme emlékeztet Antigoné, Elektra vagy Klütaimnéztra keménységére, a Bodnárné egészében „a paraszt tárgy és a klasszikus eszmény összeházasítása”.¹⁵

Igy lesz a dráma, mint Németh László jellemzi találóan az *Ember és szerep*-ben, „olyan mint egy szalmatetejű szilasi présház, előtte tornác, dór oszlopokkal.”¹⁶

Szophoklész hatását, a klasszicizáló esztétikai norma megvalósítását mutatja a két mű eltérő nyelvi megformálása is. A *Horváthné meghal* még igyekezett megéreztetni a táj, a paraszti világ nyelvének egyéni ízeit. A *Bodnárnét* Németh László megfosztja a helyi színektől, a lokális tájnyelvi sajátosságoktól, s a költői „köznyelv” szférájába emeli, ezzel is hangsúlyozva igényét az általános emberi megragadására.

Szophoklész hatását természetesen nem szabad túlértékelni. Németh László görögökre találása nem más, mint – maga is megírta, Bodnárné és Horváthné rokon jelleme bizonyította – saját természete nemesebb másának felfedezése. Az eszmény, mint Platon ideái, megvolt benne, csak elő kellett hívni. Ezt tette Szophoklész. Amit a *Bodnárné* esetében neki köszönhet Németh László, elsődlegesen a régi téma kidolgozása, egykori adóssága törlesztése. Biztatást és példát kapott Szophoklészről a *változatlan jellemű Bodnárné* drámába állítására. Ne felejtjük el, hogy a *Horváthné meghal* novella volt, s ahhoz, hogy elbeszélésben egy író statikus jellemet rajzoljon, nem volt szükség biztatásra, így kívánták meg a poetika közhelyei is. Annál inkább kellett a bátorítani, hogy ugyanilyen változatlan jellemet drámai hősnővé üssön, mivel a dramaturgiai babonák szerint a drámai hőssel szemben támasztható legalapvetőbb követelmény, hogy a jelleme fejlődjék. Szophoklész ennek az ellenkezőjéről győzte meg, s előszólította Horváthné mellől Bodnárnét, a szinopsisből drámát teremtett.

De Szophoklész hatása – minden túlbecsülés kerülése ellenére – nemcsak ennyi volt. Segítette Németh Lászlót abban is, hogy a mondanivalójához kívánczó formát megteremtse.

Értékes tanácsokkal és biztatásokkal segítette megtervezni Németh László esztétikájának és dramaturgiájának csarnokát. Ez az, ami a Bodnárnéban még csak részben volt jelen és a későbbi drámákban teljesebb, éppen e görögös korszak szellemi érdeklődésének eredményeként.

5. Hogy a görögök közül miért éppen Szophoklész tűzte Németh László esztétikája és dramaturgiája ormára, Szophoklész világának vázlatos feltárásával érthetjük meg. A görög tragédia fénykora az i. e. V. század. Melpomené, a tragédia műzsája, mintha a szalamiszi diadalt külön is megkarta volna ünnepelni, esztendejét (i. e. 430) a tragédia hármasságának ünnepévé tette: Aiszkhülosz, mint meglett férfi vett részt a csatában, Szophoklész az ifjak kórusában zengte a győzelmet, s a hagyomány szerint ezen a napon született Euripidész.¹⁷

Annak ellenére, hogy kortársak voltak, drámáik három különböző világot tárnak fel. A görög dráma, Dionüszosz kultuszából fejlődött ki, s jóideig még magán viselte a mitológikus eredet nyomait. A három nagy tragikus közül érthetően a legidősebb, Aiszkhülosz művei őrzik leginkább az eredetet, ő a nemezis költője, a bűn és a bűnhődés foglalkoztatja, a bűn, amivel a halandó, aki felelős a tettéért, beletipor az isteni hatáskörbe; s a bűnhődés, ahogyan ezért az istenek megbüntetik. Bűn és bűnhődés motívumára épül föl a Labdakidák történetét feldolgozó drámai trilógiája, a Laiosz, Oidipusz és a Heten Théba ellen is.¹⁸

Aiszkhülosz drámái világának van erkölcsi mozzanata, ennek ellenére nem érdeklődik a morál, nem izgatják az emberi szenvedélyek. A tragédia nála az isteni hatáskör megsértéséből származik; a mitológia megmaradt magzatburkaként erősen metafizikai jellegű.

Szophoklész már elejti a nemezist, az emberi szenvedély, a boldogság és boldogtalanság foglalkoztatja. A tragédia nem az isteni hatáskör megsértéséből fakad; a bűnhődés az emberi sors következménye. A színpadi hős önállóbb, előtérbe kerül az egyéni cselekvés, a herosz, vagy heroína nem áll többé a földöntúli hatalmak nyomása alatt, nem éreznek démoni indítékot a bűn elkövetésére. Az öröklött áhitat és a latolgatást kerülő lelki keménység ugyan kizárja, hogy fontolóra vegyék: mit cselekedjenek, a választás lehetősége mégis adott számukra. Ezt mutatja a drámák komponálása. A főhős mellett mindig ott áll egy mellékalak, aki másként választ, mint a drámák hőse. Az istenek törvényeire és az örök íratlan szabályokra figyelő Antigone mellett megtaláljuk Isménét, aki a városállam nomoszait tartja fontosabbnak, más utat jár Elektra és Khrüszothemisz is; az igazság kezét fogó Oidipusznak lokaszté azt tanácsolja: „Legjobb vaktában élni csak, ahogy ki tud.”¹⁹

Bár a választás megjelenése morálissá alakítja Szophoklész világát, s a drámai küzdelemben nem isten és halandó, hanem egyén harcol egyénnel: a drámákban megmarad a mitológikus háttér. Az emberi sors alakítói továbbra is – anélkül, hogy az emberek megsértenék őket – az istenek. Oidipuszon ősi átok teljesebb, Tevédesből bűnhődik Deianeira és Héraklész is. S bár drámáiban Szophoklész érezhetően a véten bűnhődő hősök mellé áll, csaknem minden tragédiáját berekesztő gnómában a megbékélést, az isteni akaratba való fájdalommal beletörődést hirdeti. Elismer valamilyen emberen túli, attól független, sorsot irányító kormányost. Vallásos-mitológikus mozzanatot az Antigonében a hős nő örök, íratlan törvényekhez való, természetes emberi érzésekkel szentesített ragaszkodása is.

Szophoklész átmeneti állomás a mitológikus eredetet őrző drámából a teljesen demitologizált, csak morális, pszichikai megalapozottságú drámához. Ez utóbbit Euripidész jelenti. Nála már az istenek világa és az erkölcsi világ között éles ellentét feszül, egyoldalú, erős szenvedélyek helyett tudatosabb, elemzettebb érzelmeket rajzol. Érdemes egy pillantást vetni *A trójai nők* című darabjára, hogy megértsük a változást. Míg Heléna az eposzban áldozat volt, az istenek akaratlan eszköze; Aiszkhülosznál földöntúli hatalmú, az emberekre szenvedést hozó átok – Euripidésznel már mint vádlott jelenik meg. Hiába védekezik azzal, hogy ő az istenek áldozata volt, az istennőt pedig, aki törbeccsálta, büntetni nem lehet, a vádló szerepében fellépő Hecabé bebizonyítja; Heléna saját balgaságát vélte az istenek akaratának.²⁰

Euripidész tehát diszkreditálja Helénában mindazt, amit korábban benne az eposz isteneknek, Aiszkhülosz misztikusnak, végzetesnek tartott.

Természetesen Euripidész is szerepelteti az isteneket, mert a vallásos jellegű ünnepi játékokon használni kell, s a tragédiának egyetlen képzelhető tárgya a mítosz és a monda, de – mint Péterfy rámutat – már kiveszi őket dorabjai középpontjából, a határookra tolja őket, alakjaiban pedig tisztán pszichológiai rügöket mozgat.²¹

Németh László *Sophokles* címmel közzéadott naplójában rámutat: „A nagy költőket nem úgy bírálja az ember, mint a kortársakat. Nem az árverési árukat akarjuk megállapítani, hanem annak az értékét, amiben rájuk hasonlítunk...²²”; majd néhány hónappal később a következő bejegyzést olvassuk: „*Sophokles sorsom és indulatom költője.*”²³

Mi az, amiben Németh László világa hasonlít az ókori tragikuséhoz? Melyek a közös indulatú impulzusok?

Szophoklész világa, mint a fenti összehasonlításból kitűnt; *morális világ*, a mitológiából megmaradt *metafizikus háttérrel*, ugyanúgy, mint Németh Lászlóé.

Hogy Németh László világa morális, aligha kell bizonyítani. A Készülődés éveiben (1925-1932 között) írt kritikáiban, tanulmányaiban (amelyek az eredeti alkotások katalizátorai voltak, igénybejelentések esztétikai normáira) megnyilatkozik a morális hajlam. Erre a tanulmány első részében, a művek genezisének vizsgálatakor már rámutattunk. Fejtegetésünkből kitűnt, hogy a tanulmányok és kritikák gondolataiból kiolvasott morális világ idealista jellegű, így már önmagában metafizikai mozzanatokkal rendelkezik. A teljesebb kép érdekében tanácsos azonban e téren tovább vizsgálódnunk. Németh László világának metafizikus hátterére még inkább fényt vet az a hasonlóság, amely művei és a mítoszok természete között fennáll, s amely még közelebb viszi Szophoklész világához.

6. Németh László még 1927-ben, irodalmi, esztétikai elvei csiszolgatása idejében megfogalmazta azt a gondolatot, hogy az irodalom és általában a művészet osztályfeletti, az író nem csoportok fogadott írástudója, hanem népe elhívottja, s mint ilyennek súlyos tehetetést kell vállalnia. Ez az elhívottság független az osztálytól, kozmikusabb, az örök emberi dolgok képviselőjét jelenti. A tanulmányíró, gondolkodó Németh László programjában – éppen a görögös korszak idején, a Tanú első évfolyamában – ismét felbukkan az időtől független, örök érvényű, végső analízisükben abszolút és egyetemes törvények keresésének az igénye. *A Tanú munkaterve* című programjában így ír: „*A Tanú feladata: ...2. A ma szellemi tájképe mögött számontartja a geológiai erőket, a múltat... Nem archeológiai érdeklődésből, a korszerűségért foglalkozik a múlttal, hanem épp azért, ami a korok fölött van. Századunk feladata, mint a fizikában, itt is, a helyi szempontokkal számoltató s tőlük mégis független abszolút koordináták felállítására.*”²⁴

A mítosz – mint tudjuk – teljes világmagyarázat, mely a dolgok eredetére, létére, lényegére keres magyarázatot. Németh László azzal, hogy a műveiben az örök emberit, a korok feletti abszolútot akarja megragadni, a mítosz teljes világmagyarázatához hasonló egyetemességre törekszik.

Nem lesz talán anakronizmus, ha a mítoszok és Németh László világa hasonlóságának bemutatására későbbi Németh László írásból keresem a további bizonyítékokat. Az eljárás jogosnak tűnik, tekintve, hogy az 1927-es, 1932-es írásokban ezek a gondolatok már előbukkantak, tehát az alábbi, a *Mítoszok emlőin* című írásának tételei feltehetően már a korábbi időben is kialakultak, csak később vetette papírra őket.

Szóbanforgó írását – első sorai alapján tudjuk – egy hozzá forduló fiatal író kérdése alapján készíti el, adja válaszként. „*Milyen diétára fogjam a lelkem, hogy nagy eredmények érjek el?*” – kérdezi a fiatal író. „*Olvass mítoszokat!*” – feleli Németh László, s hogy az ellenvetést elhárítsa, rövid ars poeticát ad. Az ember feladata – mondja – a nagyságot megvalósítani, ezt azonban mindenki csak a maga öröiből tanulhatja. „*A nehezebbet kell vállalni, reménytelen fogni az igazság térdét, a koporsóvá lett ágyban... A méltó élet: a művész legfőbb higiéniéje.*”²⁵ Az írónak dajkája a méltó élet megvalósításában – folytatja – a mítosz, amelyben együtt él a nagy és a szép, s amely mindig vallás, még akkor is, ha képei már el is vesztették kozmogóniás jelentésüket.

„... az érzés, mely a világból kihalította” a mítoszokat „csenevészben vagy átalakultan, bennünk is él s keresi a nagy ősképeket. Aki egy mítoszban, Homéroszban, vagy a Kalevalában elmerül, nemcsak a mások isteneit és hőseit látja, hanem a maga vallásos törvéseit is lélegezteti. A történet elfelejtődik, de a pátosz megmarad s most már a magunk mélyei s a magunk csillagai közé vet be: vallásá élni a világot.

A mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést s a teljes teremtést adják szótárául. Mert a mítosz a teljesség iskolája. Mindig az egészét nézi s még a mondák töredékeiben is az egészről mond el valamit... Akit a mítoszok dajkáltak, sosem fajul specialistává.”²⁶

Németh László nem érzi idegennek a mítosz és a modern művek világát. „A mítoszokban istenek vagy istenszerű lények a főhősök” – írja majd így folytatja – Mivel több egy isten egy alaknál? Amiben egy üstökös egy csillagnál: csóvája van a mindenségben. Az isten nem ér véget önmagában vagy hozzá hasonlókban, ő nem egyén és nem típus: hanem mindig természet és világ is.

... A modern regényben, drámában nincsenek istenek, sem istentélek; de az „alak” itt is kaphat ilyen mítoszi csóvát s a zárt személyen mindig áttetszhet: a kozmosz egy embernél általánosabb törekvése vagy hangulata.”²⁷

Egy emberben megmutatni a kozmosz embernél általánosabb törekvét – ez a célja Németh Lászlónak hősei teremtesekor. Ezért kapnak nemcsak alakjai, hanem művei is „csóvát” a mindenségbe a racionális világon túlmutató „ideák világába”.

A mítoszokkal Németh Lászlót nemcsak a metafizikus jelleg, a „vallássá élni a világot” érzés és szándék rokonítja. Van egy másfajta hasonlóság is, amelyre érdemes rávilágítani. Így közelíthetjük meg jobban Németh László műveinek, különösképpen drámáinak világát.

A mítosz – bár vallás – a primitív ember számára legősibb értelmében maga a valóság. Nemcsak elbeszélés, hanem a cselekvésnek része. Ez a mítosz funkciója. Itt ismerhetjük fel az időtlen, általános vallásos érzés megjelenítésének igényén túl a mélyebb, funkcionális egyezést Németh László művei és a mítoszok között. Németh Lászlónál a mű sohasem kitaláció, ha nem is modelljében, de gyökerében maga a valóság, valóságos életprobléma, élethelyzet, mint ő maga írja az *Emberi Színjáték* kapcsán: a valóságos élet érintője.

Ez az írói alkotói módszer más írók természetéhez hasonlítva világosabban áll előttünk. Tanácsos Németh László és pl. Móricz írói alkotói módszerét egybevetni. Móricz mindig az objektív valóságból indul ki, kívülről halad befelé: a tapasztalati élményanyagot lelekesíti át gondolataival. Németh László éppen ellenkezőleg belülről halad kifelé, a személyes, lírai életérzést, életproblémát objektíválja. Maga Németh László is rávilágít saját és Móricz eltérő írói természetére. Móriczról szóló könyvében így ír: „Az bizonyos, hogy lelkiismeretes tanuló volt: mindig készülten jött a regényírásba. Amikor az *Izonyt* elkezdtem, mondtam is neki: én úgy ülök előtte a padban, mint a készületlen diák. Nálad mindig érzem a beolvaszott tudást. Én azonban mindent az emlékezetemből húzok ki. Ezért nem vagyok igazi epikus. Sosem voltam gyűjtő: az iskolában sem volt sem bogaram, sem herbariumom, sem bélyegem. Most sincs: se alakom, se szótáram, se anekdótám. Csak ahogy a szenvedéseimből előgomolyog.”²⁸

Ugyanebben a könyvben másutt így méltatja Móriczot: „Nem ismerek írót, aki ennyifele embert őrzött meg műveiben. A hazájában legjáratosabb magyar sem merné föltenni a kérdést: melyik a nagyobbik Magyarország, amelyiket ő meglátott, vagy amelyiket Móricz Zsigmondban olvasott.

Ehhez a megőrzői hivatáshoz páratlan novellista emlékezetet kapott. Filozófémtóltól megrontott korunkban szinte emberi csoda, hogy maradhatott fenn egy agyvelő, amely ennyire novellának élte a világot.”²⁹

Németh László Móriczcal ellentétben nem a külvilág mozzanatait, az egyes eseményeket őrzi meg emlékezetében, hanem az érzéseket, reflexiókat, amelyeket a környező világ váltott ki belőle. Az írói alkatot természetesen nem lehet valamiféle irodalmi Kretschmer tipológiába sorolni, de az kétségtelen, hogy Németh László és Móricz Zsigmond írói alkata különböző. Móricz objektív, Németh László szubjektív hajlamú. Rávilágított erre a *Magam helyett* (1934.) című önéletrajzi vallomása: „... minden embernek megvan a mítosza, s aki egyszer álmódoszni vagy alkotni kezd, mindig azt párologja föl, csak más-más áruhában”. Ezt a megállapítást Németh László a saját gyakorlatából vonta le, abból a gyakorlatból, amelyre rávilágít egy másik nyilatkozata. Ebben néhány drámája keletkezésének a körülményeire utal. „Ezek a darabok (Villámfénynél, VII. Gergely, Papuschös, Cseresnyés, Mat-hiász-ellátó – Z. Z.) bár sokfélék, mind egyféle módon keletkeztek, a szenvedés, mint a farkas beért s mikor már nem volt más mód a szabadulásra: visszafordultam, s a szemé-be néztem... Nem művek voltak ezek, amelyeneket kidolgoz az ember, reflexszek inkább, amilyenekkel védekezik. A nép krajcárt tesz a sebre s eldobja vele a bajt. Én drámát tettem rá s eldobván... csináltam, amit épp csinálnom kellett.”³⁰

A fenti állítással, annak bizonyításával, hogy Németh László írói gyakorlatában a mű a cselekvés része, bezárult Németh László drámáiról pályakezdesének logikai köre. Sze-

mélyes írói hajlamú – indítottuk az elemzést a közlemény első részében, s pályakezdése mostani vizsgálatakor újra visszajutottunk kiindulási pontunkhoz, Németh László szubjektív írói természetének megállapításához. Mindezt egyelőre főképp Németh László vallomása alapján. A tétel igazságának ellenpróbáját az első nagy drámai korszak élethelyzetének vizsgálatával készíthetjük el: keresve, valóban a konfliktikus drámái élethelyzetben fogantak-e a művek, valóban a cselekvés részét képezik-e? Isgulva: jól tapintottuk ki a pályakezdés állomásait? Vajon az általános ars poetica, majd a dramaturgiai elvek kialakítása után a drámaírói pályakezdesnek csakugyan a személyes élethelyzet kialakulása a harmadik állomása és egyben feltétele?

7. Németh László drámai teherbeesésének első nagy korszakát a harmincas évek társadalmi drámái jelentik. 1936 és 1940-42 között sűrűsödnek a drámák születését jelző évszámok. „... legalább tizenötször éreztem azt a magzatlökést” – jellemzi ezt a korszakot maga Németh László – „amellyel a megfogant és megszületni akaró művek jelzik, hogy csak a halál menthet fel kihordásuk alól.”³¹

A tizenöt dráma-terv közül e korszakban csak tíz készül el, a tizenegyedik torzó maradt.³² Sajnos a tíz kidolgozott dráma közül csak hét maradt ránk: 1936-ból, még a Tanú befejezése előtti időből a *Villámfénynél*, 1937-ből az első történelmi drámája, a *VII. Gergely*, 1938-ból a *Papucshős*, 1939-ből a *Cseresnyés*, 1940-ből a *Mathiász-panzió* és az *Erszébet nap* (végső befejezést csak 1945-, illetve 1946-ban nyertek) és 1941-ből a *Győzelem*. A *Más néppel*, az *Orjás líterátor* és a *Bethlen Kata* elveszett.³³

Ebben az időszakban fogant meg a későbbi *Husz*, *Széchenyi* és feltehetősen a *Szörnyeteg* című drámája is, így az a tizenöt magzatlökés, amit Németh László fenti írásában jelzett, későbbiekben a megszületés valóságos jele lett.

E drámák keletkezésének előtörténetét nyomoza 1931-ig érdemes visszanyúlni. Ekkor, miután szakított *Hartmannal* és a *Napkelettel*, új nemzedék szervezésébe kezd. Cikksorozatát, melyre már korábban hivatkoztunk, s melyben az új nemzedék esztétikáját, ars poeticáját körvonalazza, s portrét rajzol legmarkánsabb képviselőiről³⁴ – a *Nyugatba* írja. A sorozatot nem fejezi be, mert szakít *Babits-csal* és a *Nyugattal*. Az új nemzedéket sem sikerült összekovácsolnia. Ekkor indítja meg kritikai folyóiratát, a *Tanút*. Az alapítására később így emlékezik: „A magány nem lehet cél, csak kényszerűség. Ha Magyarországon 1932-ben lett volna közönség, melyhez csatlakozni nem önteladás, a *Tanú-t* sohasem indítottam volna meg. Nem volt s én megpróbáltam emberektől távol mondani el, amit a emberek közt el kellett hallgatnom.”³⁵

A *Tanú* bevezetőjében Németh László meghatározta a folyóirat feladatát: „*Nem akarok tanítani.*” – írja. „Az essait a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, amelyet önmagammal folytatok.”³⁶ Az első számban közli a *Tanú* munkatervét is, mely szerint: világnézetet akar adni, az irodalom figyelésével a szellem igényeit kutatja; keresi azokat a műveket, amelyek alkalmasak a nemesebb magatartás továbbplántálására. A múlt figyelésével a kortól, időtől független koordinátákat akarja megtalálni; új enciklopédia teremtésével (egyébként ebben Ortega mellett Herodotosz a mestere a „szaktudomány elszakadt tárnái közt keresi az összefüggést”, figyelni a társadalmi életét és a tömegmozgalmakat).³⁷

A *Tanú* első évfolyama (1932. szeptembertől 1933. szeptemberig) meg is valósítja a betokoltságot, a szigetre húzódó tájékozódást. Ezt mutatja az első évfolyam tartalomjegyzéke is: tanulmányok Proustról, Arisztophánészről, Szophoklészről, Goethéről, az új nemesség-konceptiót és a minőség forradalma gondolatot kidolgozó tanulmányok.

Az 1933-as év változást hozott a magyar társadalmi és szellemi életben. Ez Németh Lászlót is kizozdította a *Tanú* szigetéről. Panaszkodik is 1934-ben, a *Tanú* második évfolyamát áttekintve: „*Abból, amit a második évben akartam adni, sajnos alig valósult meg valami.*”³⁸

Az 1930-as évek nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte – éppen a gazdasági világválságban kifejeződő hanyatlásból, az egyre inkább teret hódító és fenyegető fasizmus és háborús veszély érzéséből fakadóan – a munkásmozgalom és a haladó erők szervezkedéseinek az évei. Az irodalom is élenkebben fordul a társadalmi kérdések felé, a kor, éppen bonyolultságánál fogva, kikényszerítette a tájékozódási igényt. A haladó folyóiratok szerkesztői, kritikusai legfontosabb feladatuknak a dolgok, jelenségek, eszmei tendenciák értékelését találták. A passzív szemlélődést felváltotta a beleszólás vágya. Az íróknak

egyenesen erkölcsi kötelességükké vált az egyes jelenségeket, koruk mozgalmait értékelni. Jellemző erre, hogy a Nyugat, ahonnan Németh László (a személyesség, sértődékenység mellett) azért távolodott el, mert nem volt szükség a társadalmi, politikai mondanivalójára, öntudatlanul a népi írók mozgalmának kiinduló pontjává vált. 1933-ban, a szeptemberi kettős számban megjelent Illyés Pusztulás című útirajza, ami megindítja az erjedést. A Nyugat október 1-i számában ankétot rendez az útirajzról *Elfogy a magyarság?* címmel. S ha a Tanú első évfolyama idején nem volt semmi, ami Németh Lászlót magánya feladására ingerelhette volna, most ez az erjedés visszaszólitja a mozgalomba. Újra megpendíti kedvenc gondolatait, mint novemberben, debreceni útja során, ahol felolvassa *Debreceni káté* című programját, amelyet az egyetemi ifjúság lapja, az *Új vetés* le is közöl.

Valószínű, itt, Debrecenben merül fel újra Németh Lászlóban – az egyszerű kudarcon nem okulva, vagy a mozgásra ingerlő időben bízva – a nemzedékszervezés, a hasonló gondolkodású írók összefogásának és egy folyóirat alapításának a gondolata. Erre utal *Gulyás Pál* 1933. november 5-én keltezett levele, amelyben azt írja: „*Kedves Laci, én úgy rettegek az „irodalmi egységes párttól”. Te dobtad fel az ötletet, Te vagy a „bűnös”.*”⁴¹ Az új folyóirat megalapítása, szervezetése 1933 őszétől 1934 tavaszáig tart, a címe – Németh László ötlete alapján – *Válasz*. A folyóirat feleletet akar adni a magyarság időszerű kérdéseire, nem „*politizál*”, de nem is „*gyökértelen esztétizálás a célja.*”⁴⁰

A *Válasz* ideológiai felvonulási területe – mint *K. Nagy Magda* megállapítja a folyóiratról szóló nagy tanulmányában – a *Tanú* volt.⁴¹ Az első számok Németh László koncepcióját viselik magukon. A folyóirat szerkesztői ekkor; Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László. Az írók összefogását azonban most sem sikerült megvalósítani Németh Lászlónak és szerkesztőtársainak, legtöbbjük távol maradt a laptól. Mint Németh László írja: „*A Válasz-nak tulajdonképpen egy igazi munkatársa volt: Cs. Szabó László. Rajta kívül még Illyés Gyula adott értékes támogatást. Egy öt éves folyóiratot kitölteni elég kevés! Én magam eredetileg dolgozni sem akartam a Válaszba, s a második számnak közel felét én írtam.*”⁴² Az elzárkózás oka az volt, hogy Németh László a közös alapot saját ideológiájában akarta megteremteni, ezt az írók legtöbbje nem tette magáévá, elutasította. Ezért az összevont harmadik-negyedik szám szerkesztése után a szerkesztők lemondtak tisztségükről. Németh László így ír erről: „*Az a veszély fenyegetett, hogy egy Tanú helyett két Tanú-t csinálhatnak az irodalmi élet multságára. Nem volt választásom: vagy abbahagyom a Válasz-t, vagy nemzedék-folyóirattá bővitem, ahogy azt a nálam járt írók ajánlották. Én ettől a kibővítéstől féltem. A Válasz-t nem revűnek, hanem munkatervnek, és munkatérnek szántam; nem látványos tarkaságnak, hanem következetes egységnek.*”⁴³

Németh László ekkor – bár a neve továbbra is ott szerepelt a kibővített szerkesztőbizottsági névsorban s írásokkal is támogatta a *Válasz*t – a személyes kapcsolatot megszakította a lappal és munkatársi körével. Ez a különállás még 1937-ben megnyilatkozott, amikor távolmaradt a *Válasz*ból kinövő *Márciusi Front* mozgalomtól. Egyedül a későbbi szerkesztővel, *Sárközi Györggyel* tartotta a kapcsolatot. A *Válasz* és Németh László viszonyára beszédesen utal egy 1937-es levél, amit *Sárközi Györgynek* írt: „*Én semmiféle tanácskozársra nem megyek. . . Engem a Válaszhoz kizárólag a te személyes tűz. . . a közös ideálokért (ha ugyan vannak ilyenek) nem tudom megbocsájtani a bánásmódot.*”⁴⁴

A *Válasz* körétől való elszigetelődés, ezeknek az éveknek az első kudarca még nem szólította vissza Németh Lászlót a nyilvános szerepléstől. A betetőzést egy másik csatlódás okozta.

Németh László – mint többen ebben az időben – 1933 tájt, amikor Gömbös demagóg módon reformokat ígért és hirdetett, úgy hitte, hogy a nyájasan közeledő kézületi férfiakat átnevelhetik a magyarság javára. Ez a remény biztatta Németh Lászlót arra, hogy elfogadja a Magyar Rádiónál a rádió Felolvasási és Irodalmi Osztályának a vezetését. 1934. tavaszán kérték fel erre, de itt sem marad egy évnél tovább. Félév múlva lemond az osztályvezetéséről, s már csak mint irodalmi tanácsadó működik, majd 1935. tavaszán végképp szakít a Rádióval. Ő maga így magyarázza a lemondását: „*Ha a Japán népet nagy sérelem éri, Japánban tíz-husz fiatalember, úgy olvastam, felvágja a hasát. Ezzel hívják maguk mellé a büntető világrendet. . . Nos, aki sehogysen tudja lemondásom megérteni, tekintse egy szelidebb fajta harakirinek. A magyar népnek az a nagy becsapása, amelynek tanúi vagyunk, megérdemelne több ilyen harakirit, akár egy harakiri-járványt is.*”⁴⁵

A felébredés pillanatában – amikor a szőlőkaróba üti a karját – hirtelen felismeri: a Mester, akivel vitatkozott, s aki abban ül, amit ő megálmodott: azonos vele. A nagymama hívja: tejet tesz az asztalra a diófa alá, a tej mellett ott a posta: levél a feleségétől: „A feleségem a házról írt, mert házat építünk, lapostetejű házat a Törökvészen. Abból a pénzből, amit a Nép Eötvös Kollégiumára akartam áldozni.”⁵⁰

Az e korszakban keletkezett művek a személyes válság, a lelkiismereti problémák talajába eresztik a gyökereiket. A *Villámfény* című színműben a főhős, Nagy Imre a társadalmi bünt akarja elkerülni (ennek a motívumnak regényi is szentel Németh László). De ott vannak a lelkiismeret fűriái, vagy ahogy Németh László a már egyszer idézett Válaszbeli Két előszó című írásban nevezi: a farkasok a többi műben is. A *VII. Gergelyben* a száműzetés a közeletről, elfordulás a mozgalomtól; a *Papucs* hősből az önfeláldozás szegénye, a *Cseresnyésben*, a *Mathiász-panzióban* és némileg a *Győzelemben* is a meg nem valósított ideákkal való szembenézés, ezen túl a *Cseresnyésben* személyes indulat és az álmokba boruló történelem; a *Mathiászban* az apaság viadala. A személyes lírai gyökér csak a *Pusztuló magyarokban* és némileg az *Erzsébet-napban* marad el.

Németh László is, mint *Tolsztoj* – akiben az 1932-ben írt tanulmánya szerint többek között éppen ez ragadta meg – bűnnek minősítette a vagyont és szerette volna megtagadni osztálya fényűző életét.⁵¹ Ennek a motívumnak szenteli említett regényét. Epikus kibontású drámai kelepce az, amibe a főhős, Horváth Endre szorul. Szociális lelkiismeret és társadalmi állás, a társadalom elleni tiltakozás és a társadalomba illeszkedés szorítójába kerül. Az egyik lábával, mint maga jellemzi a helyzetét: „jéges vízben” áll, másikkal „pezsgős vödörben”. A kettősséget fel kellene és fel szeretné számolni. „Vagy egészen ki a hóba, vagy be a pezsgős vödörbe”⁵² – mondja, de nem tud dönteni. Elégedetlen ugyan a társadalmi renddel, az önvádon, önkínzáson túl mégsem tesz semmit. A váltakozás akarása, a társadalom elleni tiltakozása nem csap át a cselekvésbe. A kettősség felmorzsolja egyéniségét, ahhoz gyenge, hogy tegyen, viszont nagyobb és erősebb, hogy jól érezze magát, azaz, embernek sok, – mint a Mester mondaná a sátorközi látomásban. Ezért lesz tehetetlenségében öngyilkos.

Ebben a regényben a bűn már érezhetően többet jelent, mint *Tolsztoj*nál. Nemcsak a vagyont, a szegénységre árnyékat vető, dözslő fényűzést, jómódot, hanem az emberigazi természetének, életének megtagadását is. Ez a bűn az, ami bűnhődést fiadzva fordítja Horváth Endrét önmaga ellen.

Az elmondottak igazolták, hogy az ebben az időben megszületett művek erősen szubjektív indítékúak,⁵³ joggal nevezhette drámáit tehát maga Németh László is meghasonlott lírának.⁵⁴ „Az ember nem tudja azt mondani, hogy így érzem, így gondolom, mert ugyanakkor másképp is érzi és gondolja. Ellenpontoznia kell magát, ezért lesz drámáiró.”⁵⁵

Összegezve Németh László pályakezdésének állomásait: 1. 1928-29-ig, az *Emberi Szinjáték* megszületéséig, a *Készülődés* éveiben írt kritikák és tanulmányok katalizálásával, ellentmondó elemek összebékítésével felépítette általános írói modelljét, megfogalmazta ars poeticáját. Az ellentmondó elemek: személyes írói alkat, illetve a romantikára visszautó, *Ady*tól, *Szabó Dezső*től tanult prófétikus attitűd. Az összebékítés: a másfajta prófétaság („az ember egy módon használhat a világnak, ha rendbejön önmagával...”; „Az ember maga az idea... az élet választ keres. S egy-egy kor vagy mondjuk korok kérdéseire egész részletes, mindent kielégítő választ: csak egy élet, egy emberélet példája adhat.”)

Az ars poetica: „Élj és valld meg magad, ez a költő megbízása!”

2. Az 1930-tól mutatkozó szellemi érdeklődés alakítja ki „görögös” korszakát, amelyben írói természetének világirodalmi előképére, Szophoklészre bukkan, s bátorítást kap tőle morális-metafizikai természetű írói világának drámába állítására. Nagyrészt kialakítja dramaturgiáját (bár drámáirói elveit a későbbi, főleg világirodalmi tájékozódás tovább csiszolja.)

3. 1935-ben, köz- és magánéletének kudarcai drámai élethelyzetet teremtenek, amelyből műveket igyekszik kivágni magát, kialakítva első nagy drámáirói korszakát. A harmincas évek elejének közéleti tevékenységét az irodalmi tettek veszik át, ahogy egyik írása címével maga Németh László kiadta a jelszót: Vissza a szépirodalomhoz!

J E G Y Z E T E K

1. I. m. 154. oldal
2. Újabb drámák. Bp. 1966. 6. oldal
3. Vö. Ember és szerep. 154. oldal: „Ez a négyfelvonásos parasztdráma még a Horváthné meghal és az Akasztófavirág idejében fogant.”
A Horváthné meghal keletkezésének pontos idejét nem tudjuk, egyhelyütt azt írja, hogy nem emlékszik rá, másutt (Bogárdi diófa – Kiadatlan tanulmányok I. 571. oldal) úgy tudja, hogy 21 éves korában – 1922-ben írta, valószínű, hogy a Nyugat pályázataira átírta. Az Akasztófavirág keletkezési ideje a kéziraton szerepel: 1926. június 6. – augusztus 7.
4. Vö. Ember és szerep.. 154-155. oldal
5. Társadalmi drámák I. 45-46. oldal
6. Vö. a 4. sz. jegyzettel
7. Társadalmi drámák I. 29. oldal
8. Uo.
9. Uo. 60-61. oldal
10. Nyugat XIII. évf. 1925. évi karácsonyi kettős (23-24.) szám. 499. oldal
11. Uo.
12. Vö. *Nyugat 1931. vagy Készülődés I. kötet*: Egy új nemzedék esztétikája; Az irodalom önkormányzata; Erdélyi József; Szabó Lőrinc; Halász Gábor; és a *Kiadatlan tanulmányok I.*: Ars poetica; Illyés Gyula; Tamási Aron; Klasszicizmus?: Debrecen és a fiatalok.
Németh László egyébként a *Készülődés* egyik jegyzetében (I. 198. old.) igyekszik megegyeztetni az Új nemzedék c. tanulmányorozatban kifejtett gondolatait. Így ír: „Meg kell még jegyezmem, hogy én a Babits Mihály Nyugatába írtam a legmeddőbb esszéimet. Egész munkásságomban itt érzem csak a környezet sugalmazását s más szellem nyomását némelyik írásomon.” Ennek ellenére a sorozat gerincét képező gondolatokat (az irodalom párton kívülisége, az örök emberi sajátosságokra figyelés stb.) legsajátabb meggyőződésének tekintem, mivel 1931-et megelőzően és követően többször leírta.
13. *Kiadatlan tanulmányok I.* 139. oldal
14. Vö. Sophokles tanulmánnyal (Minőség forradalma V-VI. kötet)
15–16. Vö. a 4. számú jegyzettel
17. A görög tragédiával kapcsolatban az alábbi munkákra támaszkodtam: Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész drámái, Falus Róbert: Az ókori görög irodalom története I-II.; Péterfy Jenő: Válogatott művei, ebben tanulmányok Szophoklészről, Euripidészről és Arisztophaneszről; Dr. Sebestyén Károly: Dramaturgia; Ungvári Tamás: Poetika
18. A trilógiának csak az utolsó darabja maradt fenn, így következtetéseink bizonyos fokig spekulatívek
19. Oidipus király
20. Vö. Péterfy Euripidész tanulmányával és A trójai nőkkel
21. Euripidész című tanulmányában (Magyar Klasszikusok sorozatban Péterfy Jenő Válogatott művei címmel – Bp. 1962. 518. oldal)
- 22–23. Vö. Minőség forradalma V-VI. kötet. 529. ill. 263. oldal
24. Tanú I. évfolyam 1. szám
25. Im. Megjelent: *Kiadatlan tanulmányok I.* Bp. 1968. 596. oldal
26. Uo.
27. Uo. 597. oldal
28. Németh László: Móricz Zsigmond. 73. oldal
29. Uo. 14. oldal
30. Két előszó – Válasz, 1948. 244. oldal
31. *Kiadatlan tanulmányok I.* Dráma és legenda. 599. oldal
32. A címe: Báthori Zsigmond, I. még a következő jegyzetet!
33. Németh László ezeknek a drámáknak a sorsáról Két előszó címen a Válasz 1948. évfolyamában ír: „A más néppel és az Órjós literátor egy nyáriházban maradt, amelyet eladtak és átalakítottak. A Bethlen Kata másodpéldányát, miután az első házammal elégett, műkedvelők hányták el.” (245. oldal)
Majd így folytatja: „A Báthori Zsigmond töredék”. (Uo.)

34. Vö. a 11. számú jegyzettel. Az ott felsorolt portrékon túl írni akar még Márai Sándorról, Gelléri Andor Endréről, Bányai Kornélról, Nyíró Józsefről, Bochniczky Szeфирől, Sárközi Györgyről és Kodolányiról, de Babits a sorozatot váratlanul befejezte, majd bekövetkezett szakításuk is. (Vö. Ember és szerep. 134. oldal)
35. Kiadatlan tanulmányok I. 458. oldal – Mi történt? címmel.
 Azt a betoklódást, amire a dolgozatomban csak utalás történt, részletesen bemutatja az Ember és szerep, amely írója szándéka szerint az 1932-ig írt művek csillagképének, Németh László írói vállalkozásának a rajza, s a Tanút létrehívó kényszerűségnek a története. Kiegészítésképpen csak annyit, hogy nemcsak Babbitól és a Nyugattól szakadt el, hanem az akkori irodalmi élet valamennyi áramlatától, csoportosulásától. Az oka: az ideológiai és világnézeti különbség mellett (ami a Bethlen-kormány bukása idején a megélenkülő baloldali kritika keresztüzébe állította) Németh László rendkívüli érzékenysége. A különböző írói csoportokkal való szembekerülés dokumentumai többek között: Féja cikkei az Előőrben, ahol, mint Babits kegyencet emlegeti, Hatvány nyílt levele a Századunkban (még 1930-ban) – Levél egy Baumgarten díjashoz címmel. Az elkülönülés ellenére két esemény (az 1931-es debreceni út Erdélyivel, lilyéssel, Kodolányival és Szabó Lőrinnel; valamint a Nyugat 25. éves emlékünnepe, ahol a fiatalok: Erdélyi, Gelléri, Illyés, Pap Károly stb. sikerrel szerepeltek), közel hozta nemzedékének íróit egymáshoz, őt pedig újra bátorította a szervezkedésre. Tervét kezdetben lelkesen fogadták, új lap indításának megbeszélésére gyűltek össze lakásán (1932. februárban vagy márciusban – Illyés, Erdélyi, Pap Károly, Gelléri, Szabó Lőrinc, Kodolányi vesznek részt a megbeszélésen) – azonban ugyanitt kiderül, hogy nem tudnak közös alapra helyezkedni, a folyóirat tervét elejtik.
36. Tanú I. évf. 1. szám
37. Uo.
38. A Tanú második éve – Kiadatlan tanulmányok I. 289. oldal
39. Közzéteszi K. Nagy Magda Válasz című könyvében (Dokumentumok: 1. 307. old.)
40. Uo. 310. oldal (Dokumentumok: 5.)
41. Uo.
42. Mi történt? – Kiadatlan tanulmányok I. 460. oldal
43. Vö. 42. sz. jegyzettel
44. Idézi K. Nagy Magda ih. 332. oldal
 A Válasz című folyóirat felszabadulás előtti történetét részletesen feldolgozza K. Nagy Magda idézett munkájában. Dolgozatom szempontjából azonban érdekesebb *Bata Imre* tanulmánya (A Válasz indulása – megj.: Ivelő pályák, Bp. 1964.), amely a lap-alapítás nehézségeit és Németh László elszigetelődését pontosan bemutatja. Foglalkozik a Válasz alapításával, Németh László és a többi író ellentétével *Kodolányi is* (Viszszapillantó tükör – ebben: A Válasz sírkövére, Bp. 1968.) – bár álláspontja érdehetően elfogult.
45. Kiadatlan tanulmányok I. 465. oldal
46. Mi történt? Kiadatlan tanulmányok I. 456. oldal
47. A kecskeméti élményekről, emlékekről, hatásokról vö. NL Kiadatlan tanulmányok II. 430. oldal, valamint Kisebbségben III-IV. kötet: Mathiász János (143. old. ill. Krónikák (Alföld) 296. oldal
48. Kiadatlan tanulmányok II. 437. oldal. A farm gondolat egyébként a sziget és a műhely motívum ötvözése. A sziget Stefan George hatás, a műhely, telep gondolat kialakításában Gandhi is nagy szerepe volt. Durban telepe, majd gudzeráti asramja vagy a Szabarmatiban alapított telep, a szatjágrahásrám példaként állhatott Németh László előtt a koncepció kialakításakor.
49. Minőség forradalma VI. kötet, az idézett rész a 424. ill. 439. oldalról
50. Kapások – megj.: Minőség forradalma VI. 440. oldal. Ujabbán: Negyven év – Horváthné meghal stb. címmel megjelent, készülő eletsorozatának első kötetében.
51. A vagyon ilyen megítélésében Gandhi hatását is felfedezhetjük. Gandhi, mint ismeretes, Brit-Délafrikai mozgalma idején Durban közelében telepet alapított, vagyonát a telep céljaira áldozta, s szegénységi fogadalmat tétetett a híveivel.
52. Németh László: Bűn
53. A Bűn regénye az, amelyik a legkevésbé nélkülözi a mű és modell distanciáját.
54. Két előszó – Válasz, 1948.
55. Uo.